

Slovotvorná produktivita a gramatičnost: gradační expresivní adjektiva s prefixy *pra-*, *pře-* a *vele-* v současné psané češtině

František ŠTÍCHA

Univerzita Karlova v Praze
sticha@ujc.cas.cz

Recibido: Diciembre de 2008

Aceptado: Febrero de 2009

Resumé

V současných českých gramatikách se nalezne jen málo informací týkajících se produktivity a historické konkurence prefixů *pra-*, *pře-* (srov. latinský prefix *per-* v adjektivech typu *peraltus*) a *vele-* u gradačních adjektiv typu *prastarý*, *překrásný* a *veledůležitý*. Na toto téma dosud nebyla publikována ani žádná speciální literatura. Korpusový výzkum odhalil podstatné rozdíly ovlivňující užívání a distribuci těchto prefixů v historii psané češtiny a v současném psaném úzu.

Prefix *pra-* je z daných tří prefixů nejméně důležitý a jeho produktivita je z nich nejslabší. V ČNK je jen asi 40 různých adjektiv s tímto prefixem majících význam 'velmi + základové adjektivum'.

Prefix *pře-* je u tohoto typu adjektiv (*překrásný*) v současné psané češtině nejrozšířenější, avšak více okolností ukazuje, že jeho produktivita není neomezená.

Prefix *vele-* je z daných prefixů nejvíce produktivní, a to navzdory faktu, že je v současné psané češtině méně rozšířen než prefix *pře-*.

Klíčová slova: produktivita, tvoření slov, adjektivum, prefix.

Resumen

Productividad y gramaticidad en la formación de palabras: Los adjetivos graduados expresivos con los prefijos pra-, pře- y vele- en el checo escrito actual.

En las gramáticas checas actuales se encuentra poca información acerca de la productividad y la competencia histórica de los prefijos *pra-*, *pře-* (cfr. prefijo latino *per-* en los adjetivos del tipo *peraltus*) y *vele-* en los adjetivos graduados del tipo *prastarý*, *překrásný* y *veledůležitý*. Sobre este tema no hay por el momento ninguna bibliografía especial. La investigación de corpus ha revelado diferencias esenciales que influyen en la utilización y distribución de estos prefijos en la historia del checo escrito y en el uso escrito actual.

El prefijo *pra-* es de los tres el menos importante, y su productividad, la más débil. En el Corpus Nacional Checo hay sólo unos 40 adjetivos diferentes con este prefijo, que tienen el significado 'muy + adjetivo básico'.

El prefijo *pře-* es en este tipo de adjetivos (*překrásný*) el más extendido en el checo escrito actual; no obstante, varias circunstancias indican que su productividad no es ilimitada.

El prefijo *vele-* es de los mencionados el más productivo, a pesar de que en el checo escrito actual está menos extendido que el prefijo *pře-*.

Palabras clave: productividad, formación de palabras, adjetivo, prefijo.

Abstract

Word-formation productivity and grammaticality: Expressive amplifying adjectives with prefixes pra-, pře- and vele- in present-day written Czech.

In current Czech grammars, only little, if any, information is found on the productivity and historical competition between the Czech prefixes *pra-*, *pře-* (cf. Latin *per-*, as in *peraltus*) and *vele-* in amplifying adjectives

such as *prastarý* (very old), *překrásný* (very, most beautiful, splendid) and *veledůležitý* (very important). No special treatment of the subject has been published so far, either. The corpus research has revealed that significant distinctions govern the use and the distribution of these prefixes through the history of written Czech and in current written usage.

The prefix *pra-* is the least important one of all, its productivity is the weakest. There are only about 40 different adjectives with this prefix, having the meaning 'very + basic adjective' in the corpus.

The prefix *pře-* is the most widespread one with this type of adjectives (*překrásný* - *most beautiful*) in present-day written Czech but additional phenomena show that its productivity is not unrestricted.

The prefix *vele-* is the most productive one of all, in spite of the fact that it is less common in present-day written standard Czech than the prefix *pře-*.

Key words: productivity, word-formation, adjective, prefix.

SUMARIO: 1. Úvodem: Několik slov o potřebě nové teorie slovotvorné produktivity; 2. Výroky o jazykovém a komunikativním statusu adjektiv typu *prastarý*, *překrásný* a *veledůležitý* v českých gramatikách; 3. Co o adjektivech typu *prastarý*, *překrásný* a *veledůležitý* vypovídá ČNK; 4. Aspekty historické a vývojové; 5. Slovotvorná potencialita, produktivita a gramatičnost adjektiv typu *překrásný*, *prastarý* a *veledůležitý*; 6. Závěrem.

1. Úvodem: Několik slov o potřebě nové teorie slovotvorné produktivity

V klasických pracích Miloše Dokulila o slovotvorné produktivitě a v pracích jeho následovníků až do vzniku velkých počítačových korpusů se z pochopitelných důvodů hledělo především k množství derivátů daného typu v dané době zaznamenaných ve slovnících a k tomu, jak těchto derivátů v dobových slovnících postupně přibývalo či nepřibývalo. Východiskem byl pochopitelně slovník Jungmannův, jehož záznamy byly konfrontovány s devítisvazkovým Příručním slovníkem češtiny a poté s čtyřsvazkovým Slovníkem spisovného jazyka českého. M. Dokulil kromě toho vypracoval na danou dobu a vzhledem k Inou teorii o vztahu produktivity systémové a empirické¹.

Existence elektronických korpusů však náhle postavila lingvistiku před nečekané a zcela nové úkoly systematického a objektivního poznávání souvislostí pozorovatelných jevů, zákonitostí jejich existence a jejich fungování, a to metodami výzkumu jevů do jisté míry měřitelných a testovatelných, jak to činí vědy přírodní již dávno. Proto i teorii slovotvorné produktivity bude nutno postavit na nové základy. Ty musejí vycházet z kvantitativních i kvalitativních analýz nálezů ve velkých elektronických korpusech textů.

V tomto článku chceme na příkladu tří typů prefigovaných adjektiv a jejich výskytu v psaných publikovaných textech ukázat, jak lze korpusovým výzkumem a analýzou korpusových nálezů zjišťovat jazykové podmínky a komunikativní projevy slovotvorné derivace, a tím i parolovou produktivitu slovotvorných procesů a potažmo i jejich potencialitu, tj. produktivitu systémovou². Zároveň bude možné i vhodné teoreticky zdůvodňo-

¹ Srov. Štícha, 2002, 2006, 2007.

² K pojmoslovně-terminologickému rozlišení parolové a systémové produktivity a jiných aspektů produktivity viz Štícha, 2007. V článku z r. 2007 rozlišují produktivitu 'reálnou' od produktivity 'potenciální'; ta je dále dělena na 'pragmatickou' a 'systémovou'. Základní protiklad 'reálný' vs. 'potenciální' a další dělení potenciality na pragmatickou a systémovou zde zjednodušují na opozici 'parolový (reálný)' vs. 'systémový'.

vat a prakticky ukazovat, který z potenciálně systémových derivátů má nejen systémové, ale i entitativní místo v gramatickém systému současné češtiny, a který tedy lze - jinak řečeno - pokládat za součást gramatiky současné češtiny, tj. který je v ní gramatický.

2. Výroky o jazykovém a komunikativním statusu adjektiv typu *prastarý, překrásný a veledůležitý* v českých gramatikách

Dosavadní gramatiky češtiny mnoho poučení o deadjektivních adjektivech tohoto typu, tj. adjektivech derivovaných ze základových adjektiv prefixy *pra-*, *pře-* a *vele-*, nepřinášejí. Nalezneme tu jen kusé zmínky a jen několik málo příkladů. O systémové a komunikativní konkurenci zmíněných prefixů v adjektivech daného typu, o jejich frekvenci a o tom, zda je lze či nelze u konkrétních adjektiv vzájemně zaměňovat, se tu nedozvíme téměř nic.

V gramatice *Čeština - řeč a jazyk*, kde je autorem pasáží o tvoření slov M. Dokulil, se o adjektivech tohoto typu soudí, že jejich produktivita je malá (s. 112)³, aniž se toto tvrzení nějak zdůvodňuje. Uvádí se tu jen několik příkladů bez dalšího hodnocení. O malé produktivitě slovtvorného typu deadjektiv s prefixem *pře-* by mohl svědčit i výrok autorů Slovníku Karla Čapka o tom, že mnohá Čapkova adjektiva tohoto typu jsou v dnešní češtině už okrajová či mrtvá (s. 26).

F. Trávníček - na rozdíl od M. Dokulila - v *Mluvnici spisovné češtiny* o tvoření adjektiv s prefixem *pra-* soudí: „Tvoří se volně, podle potřeby a úmyslu mluvčího“ (díl I., s. 396) a dodává, že „jsou však víceméně knižní“. Také o deadjektivech tvořených prefixem *pře-* Trávníček říká, že se tvoří „volně“. Výrok Trávníčkův by Dokulil, kdyby s ním souhlasil, pravděpodobně formuloval tak, že daný slovtvorný typ je (značně, či dokonce neomezeně?) produktivní. Není zcela jasné, zda v tvrzení Trávníčkově a Dokulilově máme spatřovat rozpor v poznání jevu či rozpor v jeho teoretickém hodnocení, anebo zda jde jen o subjektivní, příliš nepodložené rozdílné odhady obou těchto lingvistických autorit.

Renomovaná a dosud v praxi nejvíce užívaná *Česká mluvnice* Havránka a Jedličky jen konstatuje, že „předpony *pře-*, *pra-* zpravidla zesilují základní význam přídavného jména“ (s. 185), a uvádí pět příkladů adjektiv s prefixem *pře-* a jeden příklad adjektiva s prefixem *pra-* (*prastarý*). Máme to snad pochopit tak, že tvoření adjektiv prefixem *pře-* je zhruba pětikrát častější než tvoření prefixem *pra-*? Pokud by tomu tak bylo, byl by tento parolový jev ve zřejmém a principiálním rozporu s tvrzením o „volnosti“ tvoření, máme-li „volností“ rozumět fakultativnost neboli libovolnost.

Na rozdíl od Trávníčka i Havránka-Jedličky brněnská *Příruční mluvnice češtiny* zmiňuje i prefix *vele-*, o kterém říká, že „je spojitelný pouze s adjektivy pojmenovávajícími příznivě hodnocené vlastnosti“ (s. 178) a uvádí se tu šest příkladů. U prefixu *pra-* tato mluvnice - v kontrastu s Havránkem-Jedličkou - uvádí celkem 17 příkladů. Zdá se tedy, že autoři této mluvnice považují derivační potenciál prefixu *pra-* za významnější než Havránek-Jedlička.

³ Přesně řečeno, hovoří se tu o malé produktivitě prefixů („předponových formantů“) *pra-*, *pře-* a *vele-*.

Akademická Mluvnice češtiny prefix *vele-* nezmiňuje, zato se však letmo dotýká konkurence prefixů *pře-* a *pra-*, o nichž říká, že „předpona *pra-* se připojuje k adjektivům označujícím vlastnosti spíše záporné“, zatímco „předpona *pře-* takto omezena nebývá“ (MČ 1, s. 380). Oba typy jsou podle MČ silně expresivní.

Dosavadní gramatiky češtiny neposkytují však žádné poučení o tom, zda při derivaci adjektiv prefixy *pra-*, *pře-* a *vele* a jejich užívání v komunikaci, zejména v psaných textech, existují nějaké jiné restriktce, než jsou restriktce dané pozitivním či negativním hodnotícím významem základového adjektiva. Tvzení gramatik by nekolidovalo např. s užitím adjektiv *prazamazaný*, *přezamazaný* (*prazamazané*, *přezamazané boty*) ani s užitím adjektiva *velemírný* ve spojení *velemírný trest* v oficiálním dokumentu (namísto *velmi mírný trest*). K přijatelnosti a gramatičnosti takových adjektiv se vyjádříme později.

3. Co o adjektivech typu *prastarý*, *překrásný* a *veledůležitý* vypovídá ČNK

Korpusové nálezy⁴ (v obecné rovině) ukazují, že:

- různých adjektiv s prefixem *pře-* spřefixem *vele-* je doloženo zhruba pětkrát víc⁵ než různých adjektiv s prefixem *pra-*;
- mezi prefixy *pra-*, *pře-* a *vele-* existuje částečná distribuční komplementarita.

V korpusu SYN je obsaženo kolem 200⁶ adjektiv typu *překrásný* a jen o něco méně adjektiv typu *veledůležitý*⁷. Naproti tomu různých adjektiv s prefixem *pra-*, která vyjadřují vysokou míru vlastnosti označené základovým adjektivem, je jen okolo 40.

3.1. Adjektiva typu *prastarý*

Prefix *pra-* je na rozdíl od prefixu *vele-* specifickým způsobem (jiným než prefix *pře-*) polysémantický⁸. Ze synchronního komunikativního hlediska je u něj významný především ten význam, který je dobře a jasně patrný v adjektivu *praslovanský*, užívaném jako běžný termín v lingvistice, ale také např. v adjektivech *prakřest'anský*, *pralidský*, *prabožský* a *prapudový*, jak je patrné z následujících dokladů⁹:

Tohoto cíle má být dosaženo “. . . podporou náboženské obnovy na **prakřest'anském** základě”. (Malý slovník sekt)

Popouzím poezii, tisíckrát jí podraziv koturn plebejstvím obroušený, by zas si přede mne stoupla o stupeň výš a shodila zašlé do stoupy, ale nevzdal jsem se nikdy! sám sobě

⁴ Pracovali jsme s korpusem SYN Českého národního korpusu (ČNK), který obsahuje přes půl miliardy slov a je složen ze všech hlavních textových žánrů, i když jeho největší součástí je korpus textů novinových.

⁵ Odpovídá to poměru 5 : 1 u příkladů na přefigovaná deadjektiva typu *překrásný* a *prastarý* u Havránka-Jedličky, což jistě není nezajímavá náhoda. Viz zde v textu výše.

⁶ Nejméně 200 a pravděpodobně ne více než 250. Pro náročnost zjišťování přesného počtu se zde spokojujeme jen s pravděpodobným počtem přibližným.

⁷ Dotaz: [Vv]jele.* a manuální vytřídění relevantních nálezů (nález na zadaný dotaz obsahuje mj. i substantiva jako *velehora*) zajišťují relativně přesný počet všech adjektiv daného typu v korpusu obsažených.

⁸ Dosavadní české gramatiky se o tom kupodivu nezmiňují. O různých významech prefixu *pra-* však hovoří F. Kopečný (1973, s. 206-207). V souladu s Kopečným i našimi výklady rozlišuje SSJČ u prefixu *pra-* tři významy.

⁹ Za dokladem z ČNK uvádím někdy autora, pokud jde o autora v Česku velmi známého, anebo jehož způsob psaní je něčím charakteristický.

vzdán, tak nebásnický pachtivý, a hubna vším, co je tu pod broskvoní oble **pralidským** a co jak uřknutci na nenávratné zemi dokonale odepřeno je mi. (I. Diviš)

Ne nadarmo je na budově krematoria napsáno - Čistý, jasný **prabožský** ohni, pojmi ve svou náruč zemdlené tělo.

Tito zisk a slávu pobírající umělci jsou velmi málo komplikovanými jevy, abychom vyhledávající je, brali v úvahu duchovní potřebu jejich díla, zvláštní pracovní výkon a nutnost tvorby z **prapudových** příčin.

Prefix *pra-* tu - podobně jako u některých substantiv (*prales*, *prazdroj*) - nevyjadřuje velkou či vysokou míru vlastnosti, již označuje základové adjektivum, nýbrž poukazuje k jejímu (hypotetickému) původu či ke stavu, který jí předcházel, a zároveň poukazuje k její jisté starobylosti, pravosti, původnosti, „zemitosti“ atp.: *prakřesťanský* znamená patrně cosi jako „původně, starobyle křesťanský“; *pralidský* cosi jako 'tkvící v kořenech lidskosti, od původu bytostně lidský' apod.

Také adjektivum *prahnědý* v následujícím dokladu možná nemá mít význam 'velmi hnědý', nýbrž má znamenat cosi jako 'zemité, od (pra)původu hnědý':

Poledne, plno lidí, svátek, veselý svět, nedělní šaty každý, a tady my, vyňati z času, a ta rozevřená, beztvářá, **prahnědá**, odraná cenná aktovka v jeho zastavených rukou. (L. Vaculík)

V několika málo případech prefix *pra-* dodává adjektivu jen jakousi stylistickou váhu subjektivního zdůrazňování absolutní platnosti obsahu adjektiva¹⁰. Je tomu tak u frekventovaného adjektiva *pražádný* (367 dokladů) a u adjektiv *prajediný* a *prapouhý*. Srov. doklady:

Mnohem přirozeněji působilo barokní hrůzostrašné vyprávění o ženě, která sice měla kosti a kostičky jaksepatri, po veškerém milkování a slastném obcování s mladíky třemi se však z ní nevyklubal nikdo jiný než ďábel, což je ještě horší než **prapouhý** kostlivec, po generace využívaný coby vhodná školní pomůcka.

[...] neuvážený pohyb vášně či **prajediná** buňka rozumu [...]

Pouze asi ve 40 dokladech deadjektiv s prefixem *pra-* lze identifikovat význam 'velmi + základové adjektivum' (event. 'velice/nadmíru/velmi, velmi + základové adjektivum'¹¹). Jen čtyři z nich jsou výrazy velmi frekventované a lexikalizované: *prastarý* (3088), *prapodivný* (1103), *pramalý* (686) a *pradávný* (339). Omezenější vyšší frekvenci mají ještě *pranepatrný* (72), *prajednoduchý* (56), *prašpatný* (30), *prabídný* (26), *praobyčejný* (18) a *pramizerný* (16). Ostatní mají už jen od jednoho do čtyř dokladů a tato adjektiva lze už pokládat za okazionalismy¹².

¹⁰ Podobně je tomu např. u syntagmatu 'vůbec žádný' či u výrazu 'pouhopouhý'.

¹¹ V ČNK je 495 dokladů struktury 'velmi, velmi + adjektivum', např. *Je svobodný, bezdětný a velmi, velmi bohatý*.

¹² Okazionalismy liším od efemérismů. Oba tyto typy periferních jazykových výrazů lze odlišit strukturně i frekvenčně. Okazionalismy jsou systémové, efemérismy nikoli. Zatímco frekvence okazionalismů bude s růstem korpusu narůstat, byť ne pravidelně, frekvence efemérismů bude s růstem korpusu narůstat buď jen zcela nepatrně, anebo nebude narůstat vůbec.

Základovým adjektivem u okazionalismů přitom může být jak běžné neodvozené kvalifikační adjektivum, tak adjektivum desubstantivní či deverbativní. Ukazují to následující doklady:

Užila jsem v domě jeho bídy a hladu dost , - ale to mne příliš nermoutilo: byla jsem **praveselá**, lehkomyšlné stvořeníčko, - a velmi smyslná . (L. Klíma)

[...] a mezi stromem a člověkem vytvoří se pouto jemného vlákna průzračné a **prajemné** hmoty [...] (J. Škvorecký)

Teige jej ve své kritice strhal nálepkou “**praslaby** naturalisticko-impresionistický malíř”, v Mánesu jej s těmito obrazy odmítli a ani za tím nemusela být Fillova revanš.

Munny padá už jedenáct let na hubu u prasat. Jeho žena, již nanebevstoupivší světice, ho před jedenácti lety vyléčila z alkoholu a rychlého koltu. Je abstinent a vychovává své děti, jak jen svede. Jeho starý kámoš Ned Logan se už taky usadil a s **prahnusnou** Indiánkou přebývá na zarostlém ranči.

Sezení **praktákové** jest. Může se dle potřeby u dětí nepokojnějších voliti způsob hbitý, kde toliko tří sekund k sezení zapotřebí, anebo času 22 sekund. (J. S. Kupka)

Určit přesně, kdo je dnes kdo, při současné inflaci slova podnikatel, je velmi obtížné. Těž proto, že většina těch, kteří se tak sami titulují , jsou ve skutečnosti překupníci, ambulanti obchodníci a stánkaři se zbožím **prazáhadného** původu.

Ostatně i Lelio, rozvíjející motivy **praprokletého** básníka Lautréamonta, si přes svůj brutálně lyrický negativismus ponechává vůli k životní entitě dobra.

V dokladech sice **výrazně převládají adjektiva záporně hodnotící**, avšak opačně hodnotící adjektivum se vyskytuje nejen u L. Klímy, ale i u jazykově mnohem střednějšího J. Škvoreckého (*prajemný*).

V důsledku jakési „lidové etymologie“ či snad jen - v historii nikoli výjimečné - expresivní modifikace tvaru přizpůsobovaného tvaru příbuzných či jen formálně podobných slov se prefix *pra-* proměnil v podobu *prach-* (identickou se substantivem *prach*), která se - zejména v prefixu *pra-*. V ČNK jsou ve větším počtu doloženy tyto výrazy: *prachobyčejný* (282), *prachsprostý* (129), *prachmizerný* (79), *prachbídny* (71), *prachšpatný* (40), *prachzvláštní*¹³ (24). Zdá se, že u těchto poměrně frekventovaných výrazů podoba *prach-* vytlačila původní *pra-* nejen z běžné standardní expresivní mluvy, ale i z textů spisovných. Gradační adjektivum *prachobyčejný* se hojně vyskytuje i v publicistice, a to dokonce i ve stylově středních kontextech. Např:

To je dobrá cesta, jak se zapojit do velké privatizace bez znalostí podnikání. Mnoho lidí uvádí mnoho důvodů, proč by velká privatizace měla být odložena. Někteří se proti ní staví z neznalosti či nepochopení, u jiných hraje roli **prachobyčejná** závist a neschopnost . (Respekt)

¹³ Všech 24 výskytů adjektiva *prachzvláštní* však pochází z jediného zdroje: z překladu slavného románu E. Hemingwaye *Komu zvoní hrana*.

Dále je v korpusu obsaženo ještě jen deset adjektiv s jedním až čtyřmi doklady: *prachpitomý*, *prachdivný*, *prachnejapný*, *prachnudný*, *prachšedivý*, *prachmalý*, *prachstejný*, *prachnízký*, *prachnepatrný*, *prachstarý*.

Produktivitu „prefixu“ *prach-* zřejmě blokuje jeho pocitovaná totožnost se substantivem *prach*.

3.2. Adjektiva typu *překrásný*

Adjektiv tohoto typu je v korpusu SYN kolem dvou set, spíše však něco přes dvě stě. Je to tedy zhruba pětinašobek adjektiv s prefixem *pra-*. V tabulce č. 1 jsou seřazena podle frekvence.

K typu *překrásný* řadíme pouze ta adjektiva s prefixem *pře-*, která vyjadřují subjektivní hodnocení míry vlastnosti označené základovým adjektivem jako velmi vysoké (*předlouhý* = velmi, velice dlouhý). Ze slovotvorného hlediska jde o deadjektivní deriváty fundované základovými adjektivy: *krásný* - *překrásný*, *dlouhý* - *předlouhý* atd. Nepatří sem tedy prefigovaná deverbativa jako *předražený*, *přeschlý*, k nimž neexistují základová adjektiva **dražený*, **schlý*. Z tohoto typu vylučujeme i nemnohá adjektiva s prefixem *pře-*, k nimž sice existuje potenciálně základové adjektivum bez prefixu, avšak tato adjektiva lze zároveň pokládat za derivát slovesný a jejich význam je jiný: z pozitivního významu základového adjektiva činí význam negativní, jak je tomu u adj. *překultivovaný*, které znamená 'příliš, nadměru, přehnaně, až nežádoucím způsobem kultivovaný'.

Tab. 1: Adjektiva typu *překrásný* s frekvencí v korpusu SYN (194 lexémů)

(Čísla za adjektivem udávají počet dokladů. Má-li adjektivum jediný doklad nebo je-li doloženo v jediném tvaru, je zde uvedeno v tom tvaru, který je v korpusu doložen. Adjektiva jsou řazena nejprve podle frekvence a v rámci frekvenční skupiny, tj. např. všechna třídokladová, pak abecedně podle základového adjektiva.)

<i>překrásný</i>	3672	<i>předrahý</i>	52	<i>přehojný</i>	20
<i>předlouhý</i>	749	<i>přepěkný</i>	44	<i>přehorlivý</i>	20
<i>přetěžký</i>	433	<i>přehluboký</i>	37	<i>přepodivný</i>	20
<i>převeliký</i>	230	<i>převysoký</i>	36	<i>přenáramný</i>	19
<i>přepestrý</i>	202	<i>přejemný</i>	35	<i>přenešťastný</i>	17
<i>přebohatý</i>	166	<i>přelíbezný</i>	33	<i>předůležitý</i>	16
<i>přešťastný</i>	152	<i>přemilý</i>	32	<i>přesložité</i>	15
<i>přenádherný</i>	114	<i>převýborný</i>	28	<i>přemocný</i>	14
<i>převzácný</i>	105	<i>přepevný</i>	27	<i>přenežný</i>	14
<i>přečetný</i>	101	<i>přechoťný</i>	26	<i>předivný</i>	13
<i>přesvatý</i>	89	<i>přelaskavý</i>	25	<i>přehořký</i>	13
<i>přesladký</i>	80	<i>přeukrutný</i>	25	<i>přerůzný</i>	13
<i>přepečlivý</i>	76	<i>předaleký</i>	24	<i>převeselý</i>	12
<i>předobry</i>	67	<i>přeuctivý</i>	24	<i>převelký</i>	11
<i>přesmutný</i>	65	<i>přepůvabný</i>	23	<i>přeskromný</i>	10
<i>přeslavný</i>	63	<i>přeopatrný</i>	22	<i>přesličný</i>	10
<i>přečistý</i>	54	<i>přezalostný</i>	21	<i>přemoudrý</i>	9

přetichý	9	přemodrý	2	přemilným	1
přehrozný	8	přemohutný	2	přenevěrný	1
přerozmanitý	8	přeohromný	2	přenevinné	1
přeradostný	7	přeosvícený	2	přenuzný	1
přerozličný	7	přepoctivý	2	přeobratný	1
přesilný	7	přeskvoucí	2	přeobrovské	1
přeblažený	7	přeslabá	2	přeobširné	1
přeubohý	7	přeslovutný	2	předoborný	1
přezdvořilý	7	přespravedlivý	2	přeozdobné	1
přehustý	6	přesrdečný	2	přepamátne	1
přeslušný	6	přestarostlivý	2	přeplný	1
přečastý	5	přeštědrý	2	přeploдную	1
předústojný	5	přetvrdé	2	přeprostorné	1
přejasný	5	přeubohoučký	2	přerozlehlé	1
přepyšný	5	přeúhledný	2	přeroztodivné	1
přerozkošný	5	přeútluný	2	přeroztomilou	1
přesnadný	5	převonný	2	přeshnilý	1
přeširoký	5	převzdušný	2	přesnaživý	1
přeudatný	5	přebdělý	1	přestručná	1
přeušlechtilý	5	přebedlivý	1	přesvětlá	1
přezbožný	5	přebidného	1	přešikovná	1
překrátký	4	přeblahý	1	přešpatnou	1
přemilostný	4	přebujnou	1	přeštíhlé	1
přeostrý	4	přebystřý	1	přetravné	1
přepotřebný	4	předávných	1	přetřeskuté	1
přespanilý	4	přečistotný	1	přeúčinnou	1
přetenký	4	předlouhatánský	1	přeúporná	1
převelebný	4	předlouhovlasá	1	přeúpravné	1
přebledý	3	předrsné	1	přepřímné	1
přebolestnou	3	přehezkou	1	přeutěšené	1
přecudný	3	přehlasitými	1	přeúzké	1
předúvěrný	3	přehloupých	1	přeúzkostné	1
přehebounký	3	přehlučné	1	přeužoukých	1
překrutý	3	přehodné	1	přeúžasnou	1
přepilný	3	přehoroucí	1	převěrného	1
přeskvostný	3	přehříšné	1	převitěžní	1
přetěsný	3	přehumorný	1	převlídny	1
přestrašlivý	3	přechrabrého	1	převroucí	1
přeúrodný	3	přechudou	1	převstřícnou	1
přeútlý	3	překozatá	1	převyhublé	1
přeúzkostlivý	3	překřehká	1	převyspělý	1
přecitlivý	2	překypré	1	převzdělaná	1
přectnostný	2	přeladnými	1	převzdálených	1
předúkladný	2	přeléčivé	1	přezkušení	1
předúmyslný	2	přelehké	1	přezlořečené	1
přechutný	2	přelibivého	1	přezmužili	1
přechytrý	2	přelibým	1	přeznámý	1
přelahodný	2	přeliché	1		

Výrazný rozdíl mezi frekvencí adjektiva *překrásný* a druhým nejčastějším adjektivem tohoto typu *předlouhý* ukazuje, že pouze adjektivum *překrásný*¹⁴ patří mezi

¹⁴ Toto adjektivum je v ČNK zhruba pětikrát méně časté než adjektivum *nádherný* a dvakrát častější než adjektivum *skvostný*.

běžné deriváty, u nichž lze hovořit o lexikalizaci jejich slovotvorné struktury. A pouze u adjektiva *překrásný* lze hovořit o neutrální až mírně knižní a jen mírně expresivní stylové hodnotě, zatímco u všech ostatních adjektiv daného typu jde o výrazy poměrně silně stylově příznakové, mající mnohdy (patrně však ne většinou) **ironizující, či patetizující stylový charakter**. Ironii a patos je tu přitom třeba pokládat za protikladné komunikačně postojové hodnoty.

Většinu z těchto doložených adjektiv lze pokládat za slovotvorné **okazionalismy**, tj. výrazy, které jsou svými uživateli pravděpodobně pocíťovány jako výsledek jimi aktuálně provedeného slovotvorného aktu.

Jak ukazují korpusové doklady, velká většina těchto adjektiv se derivuje z adjektiv označujících kladnou vlastnost, resp. vlastnost, která je hodnocena jako příznivá, avšak výjimkou nejsou ani deriváty fundované adjektivy vlastností negativních, resp. vlastností hodnocených jako nepříznivé, např. *přeneštatný, přenuzný, přeubohý, přehlučný, přechudý, přezlořečený, přenevěrný*.

Jak ukazují následující vybrané doklady, okazionálně se adjektiv typu *překrásný* užívá obvykle ve stylizovaných kontextech, leckdy ve **stylu poetickém**, někdy ve **stylu archaizujícím**; prefigována okazionálně bývají i adjektiva, která již sama vyjadřují velmi vysoký stupeň vlastností a navíc jsou silně stylizovaná a expresivní, jak je tomu zejména u adjektiva *přetřeskutý* ve verších O. Mikuláška:

Pátral jsem v tom obličejí s **přenežnými** rysy, připomínajícími světici, s níž setrvával v duchovním obcování jako bratr se sestrou. (U. Eco, překlad Z. Frýbort)

Což nemají sílu přivésti toho **přebídného** člověka Rokycanu na pravou cestu? (E. Kriseová)

A mráz běží po nábreží **přetřeskuté** radosti mé, že jsem, žiju [...] (O. Mikulášek, verše)

Neposkvrněným počtetím v život lůno otevřel mi. V neposkvrněné pojetí vrací se mrtev, **přenevěrný**.

Ó **přezlořečené** tělo, jak daleko bys mne rádo zavedlo! (E. Kriseová)

[...] neboť vzory jsou četné, přečetné, přešlé do podvědomí a **přeznámé**, neboť lidé jsou věčná repríza, konaná dle společného libreta [...] (J. Škvorecký)

Panenko Maria! My k Tobě přišli, z hrudi nám **převroucí** modlitby vyšly [...] (Školák Kája Mařík)

Snivec zří pak, jak jdou k slunci v pohádkové běli skal **přezmužilí** poutníčkové. (Ch. Morgenstern, překlad L. Kundera)

Adjektivum daného typu může v poetickém textu posloužit i jako jistý druh stylistické figury¹⁵, aniž prefix adjektivu může dodat vyšší míru jím označované vlastnosti, neboť význam základového adjektiva žádné stupňování nepřipouští:

¹⁵ Na existenci stylové figury zvané „figura etymologica“ obsahující gradační adjektivum s prefixem *přě-* ve staré češtině upozornila Černá (2000, 247); např.: *přehrozné hrůzy*.

Básníci - slavíci, píšící chlípníci, tatíci s příjící, ba i vy bez ní, s nadšením na líci sme-kám svou čepici, byli jste chlapíci, lvi **převítězní**. (J. Nohavica, písňový text)

U vlastností proměnlivé míry není však v našem vyjadřování nic obzvlášť výjimečného, jestliže tuto míru neustále stupňujeme a užíváme k tomu prostředků lexikálních, lexikálně-syntaktických i derivačních. Např. *velký, veliký, nemírně velký, ohromný, obrovský, nesmírně obrovský*. U žádného z adjektiv označujících vlastnost stupňovatelné míry, jež jsou v běžném úzu k dispozici, nelze počítat s adjektiva *obrovský* nelze vyloučit možnost ještě většího vystupňování míry vlastnosti, kterou vyjadřuje; v následujícím kontextu se derivát *přeobrovský* jistě dobře uplatňuje z hlediska významového i stylového:

Byly to celé gigantické vesmíry s miliardami hvězd, celé **přeobrovské** galaxie, z nichž každá je tak velká, že světlo z jednoho jejího konce na druhý letí statisíce let. (L. Fuks)

Adjektiva daného typu se příležitostně uplatní i v běžném textu literárním či literárně stylizovaném textu odborném:

Tam mě zaujal mnich, jenž v jedné z prodejen roztodivných suvenýrů vášnivě rozprávěl s **přehezkou** mladicí v černém hábitu.

Uvědomoval si, že je **přebedlivý** a až **přestarostlivý** otec [...] (J. Irving, překlad R. Nenadál)

To hlavní překvapení se ale dostavilo až ve chvíli, kdy synovec, **přeobratný** režisér, podporován Hiršalem, hodil jako udičku napohled nevinnou otázku: "A jakpak to, strýče, bylo v tom Olomouci?"

Kapradiny jsou rostliny **přetajemné**. Nekvetou, nevoní, nemají plody. Když se však podíváte na spodinu jejich listu, spatříte tam v řadách hnědavé malé hromádky. Chcete - li však vědět, co to vlastně je, musíte si na ně vzít mikroskop. A pak se podíváte!

Předchází-li adjektivu typu *překrásný* stupňovací partikule *až*, derivát nabývá či může nabývat významu spíše (mírně) negativního než pozitivního hodnocení:

Štíhlé **až přeštíhlé** krásky se střídají ve svižném tempu jedna za druhou.

Takové byly ohlasy na Klausovo diplomatické **až přezdvořilé** únorové rozloučení s tehdy čerstvě odvolaným Vladimírem Mečiarem.

On je sice málo komunikativní, myslím **až převyspělý**, ale na druhé straně si porozumíme v oblasti vědění a poznávání věcí, protože on je lačný poznávat věci.

A býval to kdysi takový slušný, **až přeuctivý** chlapec, zatímco teď?"

Ve stylizovaném a ironizujícím kontextu může mít význam mírně negativního či ironického hodnocení samotné adjektivum, jemuž zdůrazňovací *až* nepředchází:

Vojín Parkin, radista štábní roty, **převzdělaný** knihomol, syn poslance a hašteřivý advokát mužstva, se přihlásil o slovo. (P. Ryan, překlad F. Vrba)

Věděl samozřejmě moc dobře mnoho věcí. Takových, co je probírali na tajných sezeních kroužku černého mága ppor. MUDr. Sadaře, za nekonečných nudných nedělí, jež dle mnoha plánskonspektů byly věnovány radostem prudce tepajícího nového života té **přespravedlivé**, samochvalné společnosti. (J. Škvorecký)

Ti **přezkušení** “znalci” byrokratického “podsvětí” všech intrik, které mohou zakrýt viny, jsou najednou schopni bezvýznamného mladíčka vynést nesmírně vysoko. (J. Císař, Světová dramatici)

Za stylovou figuru lze pokládat bezprostřední posloupnost základového a odvozeného adjektiva, jak je snad každý Čech zná z klasické pohádkové říkanky, v níž se píše *Výrostla řepa veliká, převeliká*. Podobnou figuru zná každý milovník opery ze slavné Rusalky: *Vidino sladká, přesladká*. Vzhledem k evidentnímu stylovému účelu tohoto typu asyndetického koordinátu nepřekvapuje, že tento druh jazykového prostředku nacházíme téměř výhradně v krásné literatuře. Že jde přitom poměrně často i o prózu překladovou, je jedním ze svědectví toho, že adjektiva typu *překrásný* jsou slovotvorně produktivní (viz 5.2):

Proto jsme se skryli do sítin a jedli a pili - a budoucnost byla **daleká, předaleká!** (M. Waltari, překlad M. Helmuthová)

Avšak hejtman, **dobrý, předobrý** člověk, který si o sobě myslí, že je dobrák [...] (E. Canetti, překlad Z. Jančařík)

Hluboké, přehluboké ticho, jaké tu snad dosud nikdy nebylo. (L. Fuks)

Líbezná, přelíbezná byla noc.

Modré, přemodré kráterové jezero. (V. Nabokov, překlad P. Dominik)

Avšak záhy se děly věci **podivné, přepodivné**. (E. Kriseová)

Shnilý, **přeshnilý** jsem já, nic jiného než to lejno, které upouští vůl na cestu. (M. Waltari, překlad M. Helmuthová)

Zvlášť mě ohromila její **vysoká, převysoká** věž, jako z pohádky. (S. Rushdie, překlad P. Dominik)

3.3. Adjektiva typu *veledůležitý*

Adjektiva typu *veledůležitý* se odlišují od adjektiv typu *překrásný* v řadě aspektů¹⁶:

(a) Korpusové nálezy objektivně prokazují, že **adjektiva typu *veledůležitý* jsou vjektiva typu *překrásný***; počet různých adjektiv s těmito různými prefixy sice není výrazně odlišný - adjektiv s prefixem *pře-* je něco přes 200, adjektiv s prefixem *vele-* je zhruba 180, avšak počty dokladů jednotlivých adjektiv typu *překrásný* jsou výrazně vyšší než počty dokladů adjektiv typu *veledůležitý*. Různých adjektiv s prefixem *vele-*, která mají více než tři doklady, je v korpusu jen 24, zatímco různých adjektiv typu *překrásný* s více než třemi doklady máme doloženo 79, tedy přibližně třikrát víc. Prvních deset nejfrekventovanějších adjektiv typu *překrásný* má celkem téměř 6000 výskytů, zatímco prvních deset nejfrekventovanějších adjektiv typu *veledůležitý* má přibližně jen 1 700 výskytů.

(b) Korpusové nálezy zatím ukazují, že **distribuce adjektiv sm *pře-* a *vele-* je z velké části komplementární** (viz tab. 3). Jen zhruba u čtvrtiny adjektiv s prefixem *pře-* je doloženo i adjektivum s prefixem *vele-*. Je však pravděpodobné, že s růstem korpusu bude této komplementarity ubývat.

(c) **Kodu**, jejichž cizost je jejich charakteristickým formálním rysem, **se připojuje pouze prefix *vele-***, nikoli prefix *pře-*: *veleabsurdní*, (pro přehlednost abecedního uspořádání uvádím v dalším výčtu adjektiva bez prefixu) *ambiciózní, bizarní, dramatický, drastický, geniální, kritický, lukrativní, originální, populární, pozitivní, profesionální, respektovaný, senzační, stupidní, sympatický*.

(d) **Adjektiva typu *veledůležitý* vždy pouze zesilují míru vlastnosti vyjádřenou základovým adjektivem** a vlastnosti pozitivně hodnocené nemohou dodat negativní nádech, jak je tomu u adjektiv s prefixem *pře-*.

Tab. 2: Adjektiva typu *veledůležitý* (173 lexémů)

(Lexémy, které mají jediný doklad, jsou uváděny v tom tvaru, který je doložen v korpusu. Ve třech případech je za adjektivem v závorce uveden skutečný počet dokladů, rozdíl mezi oběma čísly udává počet opakujících se identických výrazů identického textu.)

veleúspěšný	630	veledůstojný	21	velesložitý	6
veledůležitý	555	veleznámý	21	veleužitečný	5
velectěný	158	velevzácný	19	velemocný	5
velevýznamný	79	veleučený	12	velepopulární	5
velejemný	66	velemoudrý	10	velebohatý	4
velezkušený	62	velezasloužilý	7	velenákladný	4
velezajímavý	40	veledlouhý	7	velenudný	4

¹⁶ Nevíme, zda, a pokud ano, do jaké míry na historický vývoj konkurence prefixů *pra-*, *pře-* a *vele-* mohl mít vliv ten fakt, že ve staré češtině prefix *pře-* fungoval též jako předložka a *vele-* bylo především adverbium. Na fakt, že *pra-* je od původu prefix, zatímco *pře-* byla předložka a *vele-* adverbium mě upozornila A. Černá.

veleoblíbený	4	veledramatický	1	velerespektovaný	1
veletajný	4	veledrasticickou	1	velerozličných	1
velevážný	4	veledůmyslný	1	velerozsáhlá	1
velecitlivý	3	veledůrazné	1	velerozřítého	1
veledrahý	3	veledůsažnou	1	velerozvláčný	1
veleopatrný	3	veledůvodnému	1	velerušnej	1
veleplodný	3	veledvorný	1	velesenzační	1
velesympatický	3	velegeniální	1	velesírnatého	1
veletěžký	3	velehlasitá	1 (4)	veleskromný	1
veledůkladný	2	velehlubokomyslné	1	veleskuhravý	1
velejednoduchý	2	velehlučnou	1	velesladkým	1
velekomplikovaný	2	velehodnocený	1	velesmutným	1
velekrásný	2	velehrubé	1	velesnadný	1
velekrátkých	2	velehvězdny	1	velesrandovní	1
velelevné	2	velechattrný	1	velestručných	1
velematěřský	2	velechlípnými	1	velestupidní	1
velemilovaný	2	velechytlavý	1	velesvětovou	1
velenadaného	2	velechytrá	1	velesarmantní	1
velenadějný	2	velejasný	1	veleškodlivý	1
velenáročný	2	velejedlé	1	veletajemným	1
veleobří	2	velejedovatý	1	veletrapné	1
velepečlivý	2	velejmavá	1	veleuctový	1
velepodstatný	2	veleklidným	1	veletučných	1
velepotřebný	2	velekritický	1	veleučinným	1
veleprázdný	2	velelaciný	1	veleuhlazený	1
velepříjemný	2 (3)	velelukrativní	1	veleukrutný	1
veleschopný	2	velemilí	1	veleurozenou	1
velesladký	2	velenádherný	1	veleušlechtilé	1
veleslibný	2	velenavštěvovaným	1	veleuzouckého	1
velespokojený	2	velenebezpečném	1	velevědeckých	1
velesvatý	2	velenutný	1	velevhodný	1
velešikovný	2 (3)	veleobratní	1	velevlivného	1
veleširoký	2	veleobsáhlých	1	velevydařeným	1
velešťastný	2	veleobtížné	1	velevýhodnou	1
veleštědrý	2	veleoceněným	1	velevýnosných	1
veleštíhlý	2	veleoriginálním	1	velevýznačný	1
veletemný	2	veleoslavné	1	velevzdělaný	1
veleupřímný	2	veleostré	1	velezáhadného	1
veleuznávaný	2	veleosvědčený	1	velezávažné	1
velevítaný	2	veleošklivé	1	velezběhlý	1
velevýkonný	2	veleozbrojených	1	velezbožné	1
velezaměstnaný	2	veleozdobné	1	velezbytečných	1
velezáslužný	2	velepevnou	1	velezdářilou	1
veleabsurdní	1	velepitomou	1	velezdatní	1
veleambiciózní	1	velepospíhajícím	1	velezdvořilé	1
veleantické	1	velepozitivní	1	velezpupnou	1
velebizarní	1	veleprofesionální	1	velezpůsobná	1
veleblbý	1	velepružné	1		
velebojovnou	1	velepřenádherným	1		
velecenný	1	velepřepychového	1		
velectnostný	1				
velecudná	1				
velečerstvé	1				
veledivý	1				
veledrahocenná	1				

Tab. 3: Adjektiva s prefixem *pře-* a s prefixem *vele-*

(Adjektiva s prefixem *pře-* jsou vyznačena tučně, adjektiva s prefixem *vele-* nezvýrazněně. Pro přehlednost abecedního uspořádání jsou doložená prefigovaná adjektiva uvedena bez odpovídajícího prefixu. Číslo za adjektivem udává počet dokladů. Pokud se v korpusu vyskytly pouze doklady v jednom tvaru, je uveden tento tvar; např. tvar Dsg *veledůvodnému*. Majuskulemi jsou označeny dvojice adjektiv, která jsou doložena s oběma prefixy.)

absurdní	1	dramatický	1	chytlavý	1
ambiciózní	1	drastickou	1	CHYTRÁ	1
antické	1	drsné	1	CHYTRÝ	2
bdělý	1	DŮKLADNÝ	2	JASNÝ	1
bedlivý	1	DŮKLADNÝ	2	JASNÝ	5
bídneho	1	DŮLEŽITÝ	16	jedlé	1
bizarní	1	DŮLEŽITÝ	555	jednoduchý	2
blahý	1	DŮMYSLNÝ	1	jedovatý	1
blažený	7	DŮMYSLNÝ	2	JEMNÝ	35
blbý	1	důrazné	1	JEMNÝ	66
bledý	3	důsažnou	1	jímavá	1
BOHATÝ	166	DŮSTOJNÝ	21	klidným	1
BOHATÝ	4	DŮSTOJNÝ	5	kozatá	1
bojovnou	1	důvěrný	3	KRÁSNÝ	2
bolestnou	3	důvodnému	1	KRÁSNÝ	3672
bujnou	1	dvorný	1	KRÁTKÝ	4
bystrý	1	geniální	1	KRÁTKÝCH	2
cenný	1	hebounké	3	kritický	1
CITLIVÝ	3	hezkou	1	krutý	3
CITLIVÝ	2	HLASITÁ	1	křehká	1
ctěný	158	HLASITÝMI	1	kypré	1
CTNOSTNÝ	1	hloupých	1	laciný	1
CTNOSTNÝ	2	hlubokomyslné	1	ladnými	1
CUDNÁ	1	hluboký	37	lahodný	2
CUDNÝ	3	HLUČNÉ	1	laskavý	25
častý	5	HLUČNOU	1	léčivé	1
čerstvé	1	hodné	1	lehké	1
četný	101	hodnocený	1	levné	2
čistotný	1	hojný	20	líbezný	33
čistý	54	horlivý	20	libivého	1
daleký	24	horoucí	1	libým	1
dávných	1	hořký	13	liché	1
divný	13	hrozný	8	lukrativní	1
divý	1	hrubé	1	mateřský	2
dlouhatánský	1	hříšné	1	mileným	1
dlohovlasá	1	humorný	1	milostný	4
DLOUHÝ	749	hustý	6	milovaný	2
DLOUHÝ	7	hvězdný	1	MILÍ	1
DOBRÝ	1	chatrný	1	MILÝ	32
DOBRÝ	67	chlípnými	1	MOCNÝ	14
drahocenná	1	chrabrého	1	MOCNÝ	5
DRAHÝ	3	chudou	1	modrý	2
DRAHÝ	52	chutný	2	mohutný	2

MOUDRÝ	10	PLODNÝ	3	SMUTNÝM	1
MOUDRÝ	9	poctivý	2	SMUTNÝ	65
nadaného	2	podivný	20	SNADNÝ	1
nadějný	2	podstatný	2	SNADNÝ	5
NÁDHERNÝ	1	populární	5	snaživý	1
NÁDHERNÝ	114	pospíchajícím	1	spanilý	4
nákladný	4	POTŘEBNÝ	2	spokojený	2
náramný	19	POTŘEBNÝ	4	spravedlivý	2
náročný	2	pozitivní	1	srandovní	1
navštěvovaným	1	prázdný	2	srdečný	2
nebezpečném	1	profesionální	1	starostlivý	2
nešťastný	17	prostorné	1	strašlivý	3
nevěrný	1	pružné	1	STRUČNÁ	1
nevinné	1	přenádherným	1	STRUČNÝCH	1
něžný	14	přepychového	1	stupidní	1
nudný	4	příjemný	2	SVATÝ	89
nutný	1	půvabný	23	SVATÝ	2
nuzný	1	pyšný	5	světla	1
oblíbený	4	radostný	7	světovou	1
OBRATNÍ	1	respektovaný	1	sympatický	3
OBRATNÝ	1	rozkošný	5	šarmantní	1
obrovské	1	rozlehlé	1	ŠIKOVNÁ	1
obří	2	ROZLIČNÝ	7	ŠIKOVNÝ	2
obsáhlých	1	ROZLIČNÝCH	1	ŠIROKÝ	5
obšrné	1	rozmanitý	8	ŠIROKÝ	2
obtížné	1	rozsáhlá	1	škodlivý	1
oceněným	1	roztodivné	1	špatnou	1
odborný	1	roztomilou	1	ŠTASTNÝ	152
ohromný	2	roztržitého	1	ŠTASTNÝ	2
ochotný	26	rozvláčný	1	ŠTĚDRÝ	2
OPATRNÝ	22	rušnej	1	ŠTĚDRÝ	2
OPATRNÝ	3	různý	13	ŠTÍHLÝ	2
originálním	1	senzační	1	ŠTÍHLÝ	2
oslavné	1	shnilý	1	tajemným	1
OSTRÉ	1	schopný	2	tajný	4
OSTRÝ	4	silný	7	temný	2
osvědčený	1	sírnatého	1	tenký	4
osvícený	2	SKROMNÝ	1	těsný	3
ošklivé	1	SKROMNÝ	10	TĚŽKÝ	3
ozbrojených	1	skuhravý	1	TĚŽKÝ	433
OZDOBNÉ	1	skvostný	3	tichý	9
OZDOBNÉ	1	skvoucí	2	TRAPNÉ	1
památné	1	slabá	2	TRAPNÉ	1
PEČLIVÝ	2	SLADKÝ	2	třeskuté	1
PEČLIVÝ	76	SLADKÝ	80	tuctový	1
pěkný	44	sladkým	1	tučných	1
pestrý	202	slavný	63	tvrdé	2
PEVNOU	1	slibný	2	ubohoučký	2
PEVNÝ	27	sličný	10	ubohý	7
pilný	3	slovutný	2	uctivý	24
pitomou	1	SLOŽITÝ	15	učený	12
plný	1	SLOŽITÝ	6	ÚČINNOU	1
PLODNOU	1	slušný	6	ÚČINNÝM	1

údatný	5	velebné	4	VZDĚLANÝ	1
uhlazený	1	veliký	230	vzdušný	2
úhledné	2	velký	11	záhadného	1
UKRUTNÝ	25	věrného	1	zajímavý	40
UKTRUTNÝ	1	veselý	12	zaměstnaný	2
úporná	1	vhodný	1	zasloužilý	7
úpravné	1	vítaný	2	záslužný	2
UPŘÍMNÉ	1	vítězní	1	závažné	1
UPŘÍMNÝ	2	vlídný	1	zběhlý	1
úrodný	3	vlivného	1	ZBOŽNÉ	1
urozenou	1	vonné	2	ZBOŽNÝ	5
úspěšný	630	vroucí	1	zbytečných	1
UŠLECHTILÁ	5	vstřícnou	1	zdařilou	1
UŠLECHTILÉ	1	výborný	28	zdatní	1
utěšené	1	vydařeným	1	ZDVOŘILÉ	1
útlý	3	výhodnou	1	ZDVOŘILÝ	7
útulná	2	vyhublé	1	ZKUŠENÍ	1
úzké	1	výkonný	2	ZKUŠENÝ	62
úzkostlivý	3	výnosných	1	zlořečené	1
úzkostné	1	vysoký	36	zmužili	1
uznávaný	2	vyspělý	1	ZNÁMÝ	1
uzoučkého	1	význačný	1	ZNÁMÝ	21
uzoukých	1	významný	79	zpupnou	1
úžasnou	1	VZÁCNÝ	105	způsobná	1
užitečný	5	VZÁCNÝ	19	žalostný	21
vážný	4	vzdálených	1		
vědeckých	1	VZDĚLANÁ	1		

Pravděpodobně výrazná většina z okazionálních nízkofrekvenčních (málookladových) adjektiv typu *veledůležitý* je užitá s jasně patrným výrazným **stylotvorným záměrem expresivním a ironizujícím**. Např.:

Proč musíme kupovat, řečeno řeznicky, s libovým i tlusté? Odpověď je prostičká: Protože stranám to tak vyhovuje. Protože dobře vědí, že kdyby měli někteří stranicky **velezasloužili**, konexemi vybavení a v zákulisních intrikách **velezdatní** politikové vystoupit sami za sebe, a ne v rámci kandidátky, neměli by šanci.

Apologetičnost knihy bychom mohli částečně pominout, kdyby Bílého pokus o Koniášův životopis ne postrádal sebemenší kritiku pramenů. Místo autorského textu můžeme však

povětšinou číst **veledlouhé**, i několikastránkové citace, které jsou často seskupeny bez zjevné vnitřní logiky a bez jakékoli interpretace. Barokní text však nikdy nemůže mluvit sám za sebe.

Obscenní projev je ovšem ještě to nejmenší. Stojíme tváří v tvář **veledůvodnému** podezření z manipulace, resp. navádění k manipulaci vyšetřování kauzy Kováče juniora triumvirátem státních hodnostářů, kteří mají ochranu zákonnosti a právního státu v popisu práce.

Jarry až věštecky předběhl svou dobu. Vytvořil předobraz všech **velevýkonných** supermanů a supersamců dnešních dnů.

Není však výjimkou, že adjektivum s prefixem *vele-* je užito i v kontextu kvalitního standardního publicistického (spíše fejetonistického, esejistického apod. než ryze zpravodajského) či odborného stylu, v němž má primárně funkci sémantickou, tj funkci velmi výrazně zesílit míru vlastnosti označovanou základovým adjektivem, a sekundárně též funkci stylovou, **aniž však má stylovou a komunikativní funkci ironie**¹⁷. Ukazují to myslím dosti přesvědčivě např. následující doklady:

Nebyly by **velebohaté** emiráty perspektivním odbytíštěm pro ty české subjekty, jež permanentně žehrají na ochranářské přístupy a konkurenční bariéry na vyspělých trzích EU a severní Ameriky?

[...] zpěvákův brilantní vokál díky studiové alchymii dostává **velebizarní** zkreslení [...]

Ale Američané si zase uvědomují, že **velenákladné** filmy nevydělávají podle jejich představ a že dříve okrajoví, nezávislí tvůrci jako Tarantino dnes diktují tón v hlavním proudu.

Jako součást MS DOS se zdarma dodává Basic, v novějších verzích dokonce dva: starší GWBasic a modernější Quick-Basic. Ke druhému z nich lze sehnat dokonce několik knih, od **veleobsáhlých** za 500 Kč až po skromnou a levnou brožurku z brněnského nakladatelství INCOTEX.

Země se přece měnila v rejdiště fízlů, člověk musel být **veleopatrný** nejen na to, co říkal veřejně, ale i na to, aby si na poměry postěžoval v soukromí.

Jsou vám opět zakazovány potraviny, které milujete, a je tedy zákonité, že ani tuto dietu nevydržíte dlouhodobě, pokud ovšem nemáte **velepevnou** vůli.

Ani tato, ani kterákoli z nově vyšlých učebnic neuspokojí ovšem všechny rozličné nároky, z nichž se jediný zdá obecně nesporný, že se totiž dosud neobjevila **velepotřebná** učebnice dějin obecných.

Vladislav Chodasevič, patrně nejvýznamnější básník ruské porevoluční emigrace, **vele-respektovaný** kritik.

Jesličky krom mnoha **velerozličných** forem připravují jednou za dva až tři měsíce cosi jako kabaret (a já tvrdím, že je to jeden z mála opravdu dobrých kabaretů, který se nebojí v souladu s nejlepší kabaretní tradicí pouštět se do nejžhavější politické současnosti bez servítků, ale bez žluči).

“Je to opravdu tak,” souhlasně přikyvuje asistent trenéra Žďírce Richard Zeman. Vedoucí Dekora má totiž před druhou Českou Skalicí **veleslibný** náskok pěti bodů.

Jde o škálu zvuků, tónů, izolovaných akordů, **velestručných** hudebních rozběhů, které režisérka našla v rozsáhlém zvukovém archívu Jiřího Šusta.

¹⁷ Zatím nedokážeme posoudit, zda skutečně platí tvrzení O. Martincové, 1972, 163) o tom, že: „Se vši pravděpodobností se dnešní expanse *super-* podílí na postavení prefixoidu *vel(e)-*: jeho využití ve funkci nociónálního prostředku ... i prostředku s kladnou expresivitou ... slábně, a stále víc cílí tendence k využití pro vyjádření ironického nebo negativního hodnocení označované skutečnosti ...“

Nejprodávanější evropskou desítku uzavírá klubové taneční duo The Chemical Brothers s **velevydařeným** albem *Dig Your Own Hole*.

Ve všech těchto případech adjektiva *velerespektovaný*, *velepotřebný* atd. vyjadřují zhruba tolik co 'velmi, velice respektovaný', event. 'nesmírně respektovaný' apod. a od těchto běžných způsobů analytického vyjadřování vysoké míry vlastnosti se liší navíc **výraznou stylovou kvalitou stylizované („intelektuální“) knižnosti**.

V následujícím dokladu je vysoká míra vlastnosti označované adjektivem *tajný* explikována v účinkové větě závislé na adjektivu *tajný*, jemuž předchází zesilující partikule *tak*:

František Zach byl spoluinspiřátorem **veletajného** plánu srbské zahraniční politiky, tak zvaného Načertanje (Nárysu). Dokumentu **tak tajného**, že oficiálně byl zveřejněný až v našem století. Plán totiž prosazoval ustavení národních států na Balkáně jako obrany proti možnému rozdělení Balkánu mezi Rusko a Rakousko.

Jde tu o jednu z možných specifikací (*tak* + adjektivum, *že...*), jež velká míra vlastnosti vyjadřovaná gradačním adjektivem s prefixem *vele-* může implikovat.

Prefix *vele-* se připojuje nikoli výjimečně i k adjektivům záporně hodnotícím; nemusí přitom jít o ironii. Např.:

Měla by Rada Evropy kvůli Haiderovi ve vídeňské vládě nějak zasáhnout - třeba Rakousku pozastavit členství? Ne. To nemůže ani náhodou. To by muselo skutečně nastat **velehrubé** porušování lidských práv v plné míře.

A pak je zde ještě kardinální otázka, co nahradit a čím - a taky proč. Ohavný hotel v Podbabě v ryzím stalinistickém stylu by byl asi první na ráně. Jenže jednak najdeme v Praze **veleošklivé** stavby i z lepších časů, jednak si nemůžeme být jisti, zda by cosi ve stylu některých nejnovějších sídlišť bylo opravdu krásnější než ona známá miniatura Lomonosovovy univerzity.

A moudře příkyvoval jako dobrý kamarád bez nejmenší známky toho, že je sebou samým zhnusen, protože se zcela nedávno s manželkou tohoto spolehlivého nového člena jeho služby vyznamenal potupnými **velechlipnými** orgiemi při nádherné souloži.

Tato adjektiva se někdy - jistě se stylotvorným záměrem - zmnožují do syndeticky koordinovaných syntagmat:

V dubnu jednu takovou falešnou bublinu oplakala Amerika. Oprah Winfreyová, **vele-slavná a veleoblíbená** moderátorka, zabalila svůj Knižní klub. Měsíc co měsíc měla tu troufalost doporučovat divákům knihy.

Nikdy nebylo mou snahou stát se **velezaměstnaným a velepospíchajícím** jedincem.

Se stejným stylovým záměrem se koordinují i adjektivní augmentativa s různými prefixy¹⁸ téže zesilující funkce:

Právě tyto **přejemné a velesložité** mechanismy autoregulace jednotlivých oborů lidské činnosti byly nejsoustavněji vymáčeny .

Před dvěma sty dvaceti lety bohabojně vychovaná, fyzicky atraktivní, mateřsky **veleplodná** a **superinteligentní** panovnice odkázala školství velký třesk, který i to dnešní poznamenává.

Podobně jako prefix *pře-* připojuje se i prefix *vele-* okazionálně i k adjektivům, která již ve své základní podobě označují velmi vysokou míru vlastnosti (*obří*), anebo k adjektivům označujícím nestupňovatelnou vlastnost¹⁹ (*prázdný*); ve druhém případě jde - podobně jako u adjektiv s prefixem *pře-* - o subjektivní zdůrazňování absolutní platnosti dané vlastnosti v daných okolnostech:

O **veleobří** billboard s obří podobiznou Václava Klause se ve středu pro změnu nepostaraly politické změny, ale zcela apolitický vítr.

Byl to prostě sklad a jediná rakev v té **veleprázdné** místnosti vypadala teď dokonce jako zapomenutá krabice od nějakých velikých bot.

Vyskytne se i případ, že augmentativním a stylovým prefixem *vele-* se zesiluje míra vlastnosti, která byla již jednou slovotvorně zesílena, přičemž exponenciální zesílení se provádí na adjektivu, které již ve své základní podobě vyjadřuje velmi vysokou míru vlastnosti (*nádherný - přenádherný - velepřenádherný*):

v takovém záchvatu životní vzpoury si najednou člověk všimne, že na světě nejsou jen výnosy a dekády, ale i konopky, šalvěje, cejni, otakárci fenykloví a jívý a že kousínek od konopky a otakárka by se dala krásně postavit překrásná chata, napěchovaná vůní pryskyřice a **velepřenádherným** tichem. (F. Nepil)

Rovněž výjimečně se setkáme s nespisovnou obecně českou podobou adjektiva:

A že je každý den **velerušnej**, zvlášt' v týchle zemi bez moře, to víme všichni, [...] (J. Topol)

¹⁸ Augmentativním prefixům *pře-* a *vele-* konkuruje v dnešní češtině zejména prefix *super-*; jak ukazují korpusové nálezy, je tento cizí prefix v dané funkci pravděpodobně výrazně parolově produktivnější než prefixy *pře-* a *vele-*.
¹⁹ Stupňovatelnost vlastnosti odlišují od stupňovatelnosti adjektiva. Adjektivum *prázdný* stupňovat lze: komparativ *prázdnější* má v ČNK dokonce 142 dokladů. Avšak vlastnost, jež je tímto adjektivem označována, objektivně stupňovat nelze, neboť má v daném případě vždy absolutní platnost; např. je-li nějaká místnost *prázdna*, znamená to primárně a především, že v ní není žádný nábytek ani jiný viditelný předmět, a v tomto smyslu již nemůže být *prázdnější*. Je-li *prázdna* sklenice, znamená to primárně a především, že v ní není žádné viditelné množství tekutiny či jiné látky, a v tomto smyslu opět nemůže být *prázdnější*. (Jsou v ní ovšem prach, mikrobi atd., to však je pro význam adjektiva *prázdný* irelevantní.) Atd. Jinou věcí ovšem je, že adjektiva *prázdný* občas užijeme ve významu 'téměř prázdný', 'vzhledem k obvyklé míře plnosti skoro prázdný' atp.; v tomto smyslu hovoříme např. o *prázdných ulicích*, *prázdných peněženkách* atp. Tomuto druhotnému významu adjektiva *prázdný* pak může odpovídat komparativ *prázdnější*.

4. Aspekty historické a vývojové

4.1. Adjektiva typu *prastarý*

Adjektiva tohoto typu se v češtině pravděpodobně nikdy významně nerozšířila. Ve staré češtině ještě doložena nejsou. Slovník Jungmannův zaznamenává pouze tři tato adjektiva: *prastarý*, *pramladý* a *praslepý*. SSJČ jich zaznamenává 35, což je zhruba stejné množství, jaké obsahuje ČNK.

Více o historii adjektiv tohoto typu v češtině zatím nevíme.

4.2. Adjektiva typu *překrásný*

Tento slovotvorný typ vykazuje značnou míru produktivity od doložených počátků psané češtiny do současnosti. Podle A. Černé (2000, 237) „adjektiva s předponou *pře-* jsou četně doloženou součástí lexikálního systému již ve staré češtině“. Autorka ukazuje, že tato adjektiva jsou ve staročeských památkách často ekvivalenty latinských adjektiv analogického typu, totiž adjektiv s prefixem *prae-* nebo *per-* (*praeclara - přesvětlé*, *persenilis - přestará* atd.), spíše ojediněle pak adjektiv s prefixem *super-*: *supergloriosus - přeslavný*). Černá na řadě citací a jejich analýzách přesvědčivě ukazuje, že „adjektiva s *pře-* se běžně vyskytují v citově hodnotících kontextech“ (s 248). Náš příspěvek potvrzuje autorčin závěrečný významný soud, že „jakkoli je expresivita považována za jazykový jev, který poměrně snadno podléhá vývojovým změnám ... a častým užíváním se postupně neutralizuje, **expresivní příznak vázaný** v některých případech **na adjektiva s prefixem *pře-* je stálou součástí lexikálního systému češtiny už od samých jejích počátků** (tučně F. Š.).

J. Hubáček (2003) uvádí, že v českých spisech J. A. Komenského je daný typ zastoupen 110 různými adjektivy; to je zhruba polovina všech augmentativ s prefixem *pře-* obsažených v ČNK. Vzhledem k tomu, že ČNK obsahuje mnohonásobně větší množství textu, než kolik obsahují veškeré spisy Komenského, bylo by možno usuzovat buď na zvláštní Komenského oblibu tvořit a užívat tato adjektiva, anebo na to, že tento augmentativní typ adjektiv byl v době baroka či v jeho počáteční fázi výrazně produktivnější, než je tomu v češtině dnešní. Nezdá se ovšem být pravděpodobné, že by větší část z těch adjektiv typu *překrásný*, jichž Komenský ve svém českém díle užil, byly jeho neologismy a že by jejich množství bylo ve výraznějším nesouladu s dobovým územ. Přesto lze předpokládat, že zastoupenost adjektiv daného typu u Komenského nemusí přímo korelovat s dobovou produktivitou.

Pokud porovnáme údaje o výskytu adjektiv typu *překrásný* v češtině 14., 15. a 17. stol. se záznamy v SSJČ a se současným stavem, jak jej reprezentuje ČNK, zdá se, že zastoupení daného slovotvorného typu adjektivních augmentativ se ve vývoji češtiny výrazně neměnilo.

4.3. Adjektiva typu *vededůležitý*

Historie adjektiv tohoto typu je pravděpodobně odlišná jak od historie augmentativ s prefixem *pra-*, tak od historie augmentativ s prefixem *pře-*. Tento typ adjek-

tiv máme doložen ve staré češtině zatím jediným lexémem: *veleslavný*²⁰. Podle Hubáčka (2003) je také pouze tento jediný derivát daného typu doložen u Komenského. Avšak zatímco k typu *prastarý* Jungmann dokládá pouhá tři různá adjektiva, u typu *veledůležitý* jich zaznamenává 20. Tento typ byl tedy pravděpodobně na počátku 19. stol. v češtině zastoupen výrazněji než typ *prastarý*, avšak výrazně méně často než typ *překrásný*. Proti dnešním zhruba 170 adjektivům typu *veledůležitý* doloženým v ČNK dokládá jich Jungmann sedmnáctkrát méně. Je pravděpodobné, že zatímco adjektivum tohoto typu je doloženo již v češtině 15. století - byť jediným známým výskytem (*veleslavný*) - teprve od 19. století dochází k jeho expanzi²¹.

4.4. Diachronní konkurence adjektiv typu *překrásný*, *prastarý* a *veledůležitý*

Slovotvorný typ gradačních adjektiv s prefixem *pře-* souvisí s latinským typem adjektivních augmentativ s prefixem *per-* (*peramplus* - *převeliký*) a byl rozšířen již v praslovanštině (Kopečný, 1973, 162-169). Není přesněji známo, kdy tomuto prefixu v dané slovotvorné funkci začaly v češtině (event. již v praslovanštině) konkurovat prefixy *pra-* a *vele-*. Je pravděpodobné, že prefix *pra-* se v češtině specializoval na význam 'původní, starobylý', resp. 'náležející předcházející generaci' a vedle adjektiv tohoto významu pronikla během vývoje češtiny v různých dobách a nepravidelně do úzu jednotlivá adjektiva s gradačním významem (*pramalý* aj.), synonymní s adjektivy s prefixem *pře-*. Je zároveň pravděpodobné, že vzhledem ke speciálnímu významu prefixu *pra-*, který se uplatnil zejména v substantivech jako *praděd*, *pravnuček*; *prales*, se prefixu *pra-* nepodařilo prefixu *pře-* významněji konkurovat.

Jiná situace nastala, když prefixu *pře-* začal konkurovat prefix *vele-*, k čemuž pravděpodobně začalo docházet až během 19. století. Je pravděpodobné, že od této doby až do současnosti se prefixu *vele-* daří významně konkurovat prefixu *pře-* zejména proto, že na rozdíl od tohoto prefixu má pouze sémantickou funkci gradační spojenou s funkcí vyhraněně stýlotvornou.

5. Slovtvorná potencialita, produktivita a gramatičnost adjektiv typu *překrásný*, *prastarý* a *veledůležitý*

Vzhledem k analýzám korpusových nálezů je nepochybné, že produktivita adjektiv těchto tří typů v minulosti byla a i v současnosti je rozdílná. Již z výše podaných statistik a hodnocení dokladů plyne, že nejnižší, velmi omezenou produktivitu má v současné češtině typ *prastarý*. Pokud jde o typy *překrásný* a *veledůležitý*, aspekty jejich produktivity teprve v následujícím oddílu zhodnotíme, zastavíme se však ještě podrobněji i u typu *prastarý*.

²⁰ Jak mě upozornila A. Černá, i u výrazu *veleslavný* mohlo jít o spojení adverbia *vele* s adjektivem *slavný*. Přesnější poznatky nám však dosud chybějí.

²¹ Podle upozornění A. Černé adjektiva s prefixem *vele-* nejsou doložena ani v rozsáhlé sbírce excerpt „doby střední“, tj. od 16. do 18. století.

5.1. Adjektiva typu *prastary*

Je pravděpodobné, že specifický význam prefixu *pra-*, uplatněný v substantivech *praotec*, *praes*, *praobyvatel* atd. a adjektivech typu *praslovanský*, *prapůvodní* atd. blokuje parolovou i systémovou produktivitu tohoto prefixu ve funkci gradační (gradace vlastnosti označené základovým adjektivem). Význam 'od původu, od pradávna takový' může být totiž potenciálně přítomen u každého adjektiva s prefixem *pra-*, který není lexikalizován; tedy např. i u *prakrásný*, *pratvrký*, *prahustý*, *prarozsáhlý* atd. U některých adjektiv, která mají relační i kvalifikační povahu, může být prefix *pra-* užíván spíše či převážně nebo dokonce výlučně v tomto významu. Např. adj. *pralidský* užitíme pravděpodobně spíše či jedině ve významu 'vlatní člověku odedávna, od původu, bytostně' než ve významu 'velmi lidský'. Ukazují to dobře doklady z internetu:

Ve výrazu "člověk člověku vlkem" (*homo homini lupus*) je vyjádřen hrozivě působící a strach nahánějící základní **pralidský** rys: Díky negativním vlohám se člověk zdá být nepřítelem člověka.

Neboť člověk byl po statisíce let sběračem, dřív než se dokázal významněji uživit lovem; tento **pralidský** pud nám naléhavě volá z duše [...]

[...] tento myšlenkový náběh začíná už v antice a je v podstatě **pralidský** [...]

Také např. adj. *prapodstatný* užitíme spíše ve významu 'od původu podstatný', zatímco ve významu 'velice, nadmíru podstatný' můžeme užít derivátu *velepodstatný*. Ukazují to následující korpusové doklady:

Ten pás, ten zástup přeludů, náznaků, ten úprk, které nakonec znázorní člověka, lidskou bytost, tohle, můj Bože, ano, to je odchlípení **prapodstatné** sítnice [...]

Kapela nechce být fabrikou na hity, raději se přiznává k tomu, že asi bude hrát v mnoha verzích jen tu jednu **prapodstatnou** skladbu o křičené i tišené úzkosti.

Z tohoto hlediska je jenom příznačné, že v Zemanově "kabinetu" chybí jedna **velepodstatná** figura - stínový ministr financí.

F. Kopečný (1973, 206) sice hovoří o „negačních produktivních“ typech a kromě adj. *pranepatrný* uvádí ještě *pranemilý*, *pranedostatečný*, *pranepochopitelný* a *praneobyčejný*, avšak v ČNK se žádné z těchto adjektiv s negačním prefixem *ne-* nevyskytuje; vedle *pranepatrný* (72 dokladů) tu nalezeneme už jen *pranepříjemný* s jedním výskytem. Kopečný dále za produktivní považoval typ *pramladičský* se základovým adjektivem deminutivním, avšak v korpusu se vyskytují jen dvě tato adjektiva *prachudičský* a *prauzoučský*, mající po jediném dokladu. Je ovšem možné, že do jisté míry produktivní tento typ mohl (či dosud může) být v nářečích.

O značně omezené, ba minimální parolové (reálné) produktivitě gradačních adjektiv s prefixem *pra-* svědčí tyto okolnosti:

- v ČNK je jich pětikrát méně než adjektiv typu *překrásný* a než adjektiv typu *veledůležitý*;
- počet jednodokladových adjektiv typu *překrásný* přesahuje celkový počet adjektiv typu *prastarý* doložených v ČNK; počet jednodokladových adjektiv typu *veledůležitý* je tu dokonce dvojnásobný než celkový počet adjektiv typu *prastarý*.

O omezené systémové (potenciální) produktivitě daného typu adjektiv svědčí tyto okolnosti:

- adjektiva typu *prastarý* mají obvykle buď „příměš“ významu 'od původu, odedávna', jak je tomu např. v nejméně frekventovanějším adejektivu tohoto typu *prastarý*, anebo gradují negativně hodnocené vlastnosti (*prapodivný*; *prašpatný*); ČNK obsahuje jen dvě gradační adjektiva s prefixem *pra-*, která stupňují kladnou vlastnost: *prajemný* a *praveselý*; mají po jediném dokladu;
- adjektiva typu *prastarý* nebyla v češtině - na rozdíl od adjektiv typu *překrásný* - nikdy rozšířena.

Ze všech výše uvedených okolností bezprostředně plyne, že ve slotvorném systému současné češtiny není slovotvorný typ *prastarý* pevně zakotven a jeho systémová potencialita (produktivita) je slabá.

Pokud by hypotetický derivát nespĺňoval předpoklady, jež podmiňují derivaci daného typu, tj. nekonotoval význam 'od původu' ani negradoval vlastnost hodnocenou záporně, označili bychom výsledek takového derivačního aktu za negramatický; např. **praušlechtilý* (ve významu 'velice, nadmíru ušlechtilý') či **prapřátelský* (ve významu 'velice, nadmíru přátelský').

5. 2. Adjektiva typu *překrásný*

O poměrně vysokém stupni a historické stabilitě parolové i systémové produktivity tohoto gradačního slovotvorného typu adjektiv svědčí především tyto okolnosti:

- (1) Poměrně vysoký a historicky relativně konstantní počet derivátů daného typu.
- (2) Vysoký podíl jedno- a málodokladových derivátů na jejich celkovém počtu v korpusu: více než třetina derivátů má jeden doklad a více než polovina derivátů má maximálně tři doklady.

(3) V různých dobách vývoje češtiny jsou doložena adjektiva daného typu, která v jiných dobách doložena nejsou; velmi pravděpodobně tu jde o autorské okasionálisty (které se však mohly či mohou vyskytovat u různých autorů textu), které se dále nerozšířily:

- již ve staročeských textech jsou doložena adjektiva daného typu, která nejsou doložena ani v SSJČ, ani v korpusu; např. *přehříšný* (ve stč. podobě *přehřiešný*), *přemoudrý* (*přemúdrý*);
- u Komenského jsou doložena adjektiva, která nezaznamenává ani SSJČ, ani Jungmann, ani nejsou doložena v ČNK, např. *přebezpečný*, *přebližký*;
- v SSJČ jsou zaznamenána adjektiva, která v ČNK doložena nejsou, např. *přebázlivý*, *přemarný*;

– v ČNK jsou doložena adjektiva, která v SSJČ zaznamenána nejsou, např. *přečistotný, přelíbivý, přeobširný, přerozlehlý, převěrný*.

(4) Mnohá tato adjektiva sice nejsou doložena v korpusu, avšak jsou užitá na internetu. Např.:

Vzbudila mě vůně svíčkové, což notně zlepšilo mou náladu po noci, kdy se mi zdál **přeodporný** sen....

Nevím, “co to udělalo” s anglickým popmuzikálním národem, skupině tradičně nepřiznivě nakloněný New Musical Express vospípal Levellers **přehavným** způsobem: “*Modernizovat píseň od Levellers je divná věc.. Ve světě, který oni a jejich přátelé obývají, to musí být nepochybně vnímáno jako nejhlubší zrada a i volnomyšlenkáři to připadá trochu jako modernizovat tuberkulozu, aby si i další generace lidí mohla užít chrlení krve.*”

Po 11. září se změnil její pohled na svět. Připomíná **přeostrážitou** logiku četníků, kteří zatklí pro pálení slivovice baču, jen proto, že měl na půdě přistroj.

A je tu i nádherná tradice výkladu obojího symbolu pro hodné slušné **přepočestné** lidičky, kteří neradi slyší nic o veřejných domech, hanbincích a bordelech

Místo aby na to co nejrychleji vtlíli a řáli do živého, začala předlouhá a **přepomalá** výměna všeho, co vyměnit jde.

Přesto nelze předpokládat, že gradováno prefixem *pře-* může být libovolné adjektivum označující stupňovatelnou vlastnost. Užití tohoto prefixu může blokovat jeho polysémie (např. gradační význam potenciálního adjektiva *převážený* koliduje s významem ‘znovu vážený’; gradační význam adj. *přemilovaný* koliduje s významem prefixu *pře-* obsaženého např. v adj. *přetočený* atp.) i jeho silná vázanost na kvalifikační adjektiva a především na ta z nich, která vyjadřují pozitivní vlastnost, mají emocionální náboj (Černá, 2000) a knižní charakter (*pestrý, nádherný, líbezný, horlivý, moudrý, sličný, blažený, ušlechtilý, spanilý, bolestný, ctnostný, úzkostný, vstřícný* atd.). Jak jsem ukazoval výše, adjektiva typu *překrásný* se netvoří od adjektiv cizích²²; jim je rezervován prefix *vele-*. Je pravděpodobné, že derivaci a užití adjektiva blokují i faktory formální (hláskové a zvukové). Vzhledem k těmto okolnostem bychom pak některé hypotetické deriváty mohli označit za negramatické; např. **přepřátelský* či **překamarádký* ve významu ‘velmi, nadmíru přátelský, kamarádký’.

O (v relativním vymezeném smyslu) omezené produktivitě adjektiv typu *překrásný* svědčí mj. i ten zajímavý fakt, že autoři Latinsko-českého slovníku (1955) u mnohých ve slovníku uvedených latinských adjektivních derivátů s prefixem *per-* jako český ekvivalent neuvádějí adjektivum s prefixem *pře-* (ale ani s prefixem *vele-*²³), nýbrž význam adjektiva opisují výrazem analytickým anebo užívají derivát sufixální; např. *perbonus - velmi dobrý; perbrevis - velmi krátký, kratičkový; percopiosus - velmi bohatý; perexcelsus - velmi vysoko položený, velmi vysoký aj.*

²² Blokujícím faktorem tu možná je negativně pocíťovaná hybridnost výrazů typu *přebizarní*.

²³ Ten mohl mít v době, kdy slovník vznikal, poněkdu jiný status, než má dnes, anebo jej autoři slovníku pokládali za příliš stylově výlučný.

Na druhé straně nelze odmítat derivát jen proto, že není v úzu dostatečně frekventovaný nebo proto, že není doložen ve slovníku.

5.3. Adjektiva typu *veledůležitý*

Potenciální systémová produktivita tohoto gradačního typu derivovaných adjektiv je - navzdory tomu, že jejich celkový počet v publikovaných psaných textech je výrazně nižší než počet adjektiv typu *překrásný* - ze všech tří srovnávaných typů nejsilnější. Svědčí pro to tyto okolnosti:

- 149 ze 173 doložených derivátů má od jednoho do tří dokladů; jednoduché deriváty mají nadpoloviční většinu;
- prefix *vele-* není na rozdíl od prefixu *pře-* polysémií;
- prefix *vele-* se pojí s adjektivy domácími i cizími;
- prefix *vele-* není omezen významem ani formálními vlastnostmi základového adjektiva;

O reálné produktivitě parolové svědčí mj. i to, že na internetu nalzáme doklady, které v ČNK nejsou doloženy, např. *velestatečný* (3 odkazy), *veleodvážný* (1 odkaz), *veleúnavný* (3 odkazy). Srov. následující kontext:

Byl to **veleúnavný** ale veleúspěšný den, dopadlo to bezvadně [...]

Protože nám nejsou známy - kromě hlediska stylového - žádné faktory, které by produktivitu slovotvorného typu *veledůležitý* omezovaly, lze kterýkoli derivát sémanticky gradovatelného adjektiva s prefixem *vele-* pokládat za gramatický. Např. *velenevzdělaný*, *velenechutný*, *velehulvátský*, *veleflegmatický*, *velepřátelský*, *veletemperamentní*, *veleúžasný*, *velelidský*, *velehumánní*, *veleohleduplný*, *veleohebný* atd. Žádný z těchto derivátů však není přijatelný ve formálním kontextu (např. soudního zápisu, vyhlášky, textu zákona atp.); proto např. adjektivum *velemírný* např. ve spojení *velemírný trest* je přijatelné v publicistickém komentáři, nikoli však v zápisu soudního rozhodnutí.

6. Závěrem

Mnohé potenciální slovotvorné možnosti, které současná čeština nabízí k dispozici, reflektují poměrně vzácné komunikativní potřeby. Není divu, že uživatelé češtiny jich využívají ve frekvenci přiměřené této vzácnosti.

Reference:

- ČECHOVÁ, M. a kol. (1996): *Čeština - Řeč a jazyk*, ISV, Praha.
 ČERMÁK, F. a kol. (2007): *Slovník Karla Čapka*, Lidové noviny, Praha.
 ČERNÁ, A. (2000): „Staročeská adjektiva s prefixem přě-“, *Listy filologické*, 3-4, s. 237-250.
 DOKULIL, M. - HORÁLEK, K. - HŮRKOVÁ, J. - KNAPPOVÁ, M. (1986): *Mluvnice češtiny I*, Academia, Praha.

- HAVRÁNEK, B. - JEDLIČKA, A. (1981): *Česká mluvnice*, SPN, Praha.
- HUBÁČEK, J. (2003): „Komenského adjektiva s významem zesílení a zeslabení“. In: *Sborník prací Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě. Řada jazykovědná (D3)*, s. 196-198.
- KARLÍK, P. - NEKULA, M. - RUSÍNOVÁ, Z. (1995): *Příruční mluvnice češtiny*, Lidové noviny, Praha.
- KOPEČNÝ, F. (1973): *Etymologický slovník slovanských jazyků: Slova gramatická a zájmena. Sv. 1: Předložky. Koncové partikule*, Academia, Praha.
- MARTINCOVÁ, O. (1997): „Na okraj konkurence slovotvorných prostředků (U příležitosti životního jubilea M. Dokulila)“, *Slovo a slovesnost*, 58, s. 161-164.
- PRAŽÁK, J. M. - NOVOTNÝ, F. - SEDLÁČEK, J. (1955): *Latinsko-český slovník*, SPN, Praha.
- Slovník spisovného jazyka českého 1-4. (1960-1971)*, Nakl. ČSAV, Praha.
- ŠTÍCHA, F. (2002): „K Dokulilovu pojmu slovotvorné produktivity (z hlediska korpusové analýzy)“, *Čeština doma a ve světě*, 4, s. 302-310.
- ŠTÍCHA, F. (2006): „Dynamika a produktivita slovtvorby“. In: *Český jazyk a literatura v interakci*, red. M. Balowski a J. Svoboda, Ratiboř, s. 181-190.
- ŠTÍCHA, F. (2007): „Korpusové statistiky a slovotvorná produktivita“. In: *Gramatika a korpus/Grammar and Corpora*, ed. F. Štícha a J. Šimandl, Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha, v. v. i., s. 250-257.
- TRÁVNÍČEK, F. (1951): *Mluvnice spisovné češtiny*, Slovanské nakladatelství, Praha.